

historical fixations illustrating). On the material of documented historical fixations of the most of ancient oiconyms their phonetical modifications of these ones are traced. The Ukrainian historical oiconymy study gives us a possibility not only to replenish sizeable onomatological groundworks in this problematic, but and to trace real linguistic onyms peculiarities-phonetical, lexical, word-building ones etc.

Key words: *anthroponym, personal name, appellative, oiconym, onymization.*

Надійшла до редакції 03.05.2015

УДК 81'313.2'0

Л. В. Ящук

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
e-mail: lesjajashhuk@ukr.net*

ВАРІАНТНІСТЬ ПРИЗВИЩЕВИХ НАЗВ ЖИТОМИРЩИНИ XVI–XVII ст.

У статті проаналізовано суфіксальні варіанти прізвищевих назв дволексемних чоловічих іменувань Житомирщини XVI–XVII ст., описано продуктивні й непродуктивні варіантні ряди суфіксальних формантів.

Ключові слова: *прізвищева назва, варіант, дволексемні іменування.*

Вивчення варіантів, зафіксованих давніми писемними пам'ятками, дає безцінний матеріал для історичної діалектології зокрема й історії мови загалом, оскільки такі варіанти допомагають не лише локалізувати явище, а й хронологізувати його [10, с. 19].

Мета пропонованої розвідки — дослідити суфіксальні варіанти прізвищевих назв дволексемних іменувань осіб чоловічої статі на Житомирщині в XVI–XVII ст., зумовлену юридичною неусталеністю антропонімійної системи українців цього періоду; визначити продуктивні й непродуктивні ряди прізвищевих формантів. Для досягнення мети поставлено **завдання**: проаналізувати підходи антро-

понімістів до проблеми варіантності прізвищевих назв в українській історичній антропонімії; описати особливості словотвірних варіантів прізвищевих назв Житомирщини XVI — XVII ст.; визначити варіантні зв'язки суфіксальних формантів. **Об'єкт** дослідження — паралельні варіанти прізвищевих назв дволексемних іменувань тієї самої особи чоловічої статі на Житомирщині в XVI — XVII ст. **Предмет** — особливості словотвірних варіантів аналізованих прізвищевих назв.

Українські мовознавці у своїх студіях по-різному розв'язують проблему варіантності прізвищевих назв. І. Д. Фаріон, аналізуючи способи і засоби ідентифікації особи на Прикарпатській Львівщині кінця XVIII — початку XIX ст., розглядає *паралельні ідентифікаційні структури, виражені варіантними моделями*. Дослідниця підкреслює, що «в найпродуктивнішій групі означення особи на **-ів** виявлено найбільшу кількість паралельних ідентифікаційних структур (*власна примітка — -ів / ш, -ів / -а, -ів / -ин, -ів / -ськ, -ів / -ишин, -ів / -ук (-'ук)*), які засвідчують живий процес виникнення прізвищ цієї моделі, а отже, невенормованість української ідентифікаційної системи наприкінці XVIII — початку XIX ст.» [9, с. 25]. Крім того, науковець використовує поняття «*паралельні суфіксальні засоби ідентифікації*», «*суфіксально-варіантна ідентифікація однієї і тієї ж особи*» [9, с. 25–30].

На наявність *словотвірної варіантності прізвищ* на Бойківщині кінця XVIII — початку XIX ст. як характерної й закономірної ознаки періоду становлення системи прізвищ указує Г. Є. Бучко, протиставляючи варіанти за такими параметрами: а) прізвища семантичного способу творення — прізвища морфологічного способу творення; б) паралельні прізвища морфологічного способу творення з різними суфіксами [2, с. 10–11].

О. Д. Неділько наголошує, що «структурна нестабільність родових назв жителів північної частини Лівобережної України XVII — XVIII ст. сприяла існуванню *словотвірних дублетів*», з-поміж яких дослідниця виокремлює: а) патронімічні форми з різними суфіксами; б) прізвищеві форми із суфіксами **-ов/-ск(ий)**; в) прізвищеві форми із суфіксом **-ск(ий)** і патронімом; г) різні форми того самого прізвища відтопонімічного походження із суфіксами **-ець, -чак** [4, с. 8]. Пор.: про *словотвірні дублети* другого чи третього компонентів «розгорнутих іменувань» тієї самої особи в білоруській антропонімії XVI — XVIII ст. веде мову й М. В. Бірило [1, с. 284]. Лінгвіст ствер-

джує, що в ролі таких дублетів виступають: 1) патронімічні форми з різними суфіксами: *-ов / -ович, -ев / -евич, -ич / -ин, -ич / -инич, -ин / -ов, -ин / -инич / -ич, -евич / -инин*; 2) патронімічні форми на *-ович, -ов, -енок* і форми на *-ский, -анин, -овец*; 3) апелятивні імена-прізвиська й патронімічні форми на *-ов, -ев, -ин, -ович, -евич*; 4) патронімічні форми, утворені від різних форм імені батька названої особи [1, с. 284–286].

Докладно проаналізовано словотвірні й лексичні *варіанти особових назв прізвищевого типу*, а також *компонентну варіантність* нестійких багатослівних *антропонімічних формул* у дисертації Л. О. Тарновецької «Становлення українських прізвищ Буковинського Подністров'я (на матеріалі ревізьких казок першої половини XIX ст.)». У роботі констатовано, що словотвірна нестабільність прізвищевих назв проявляється на рівні будь-якої морфеми або навіть на рівні двох різних морфем. Найбільш широкі варіантні зв'язки відзначено в суфіксів *-'ук (-чук)* і *-ак (-чак)*. Зокрема, названо такі паралельні форманти до суфікса *-'ук (-чук)* — *ш, -ив (-ов, -ев), -ин, -ак (-чак), -ец, -ск(ий)* [8, с. 16].

В. В. Денисюк описує *фонетичні, словотвірні, синтаксичні, лексичні, морфологічні й графемно-орфографічні варіанти* антропонімів пам'яток історіографічного жанру другої половини XVII — XVIII ст., виділяючи як *варіативні пари формантів прізвищевих назв -енк(о) / -ейк(о), -к(о) / -ій, -ичь / -овичь, -ск(ій) / ш, -усь / укь* та інші, так і *потрійні словотвірні варіанти прізвищевих назв* із суфіксами *-инь / -иц(я) / -икь, -овь / -овичь / -енк(о)* [3, с. 89–96].

Іменування антропонімічної формули «особове ім'я + допрізвищеве родинне означення», на думку С. М. Пахомової, «у плані вираження характеризується граматичною мінливістю, яка проявляється в існуванні *словотвірних* або *морфологічних варіантів* при називанні того самого денотата або при ідентифікації рідних братів» [6, с. 107].

У словнику Н. В. Подольської *варіант імені* визначено «як видозміну імені або будь-якого елемента його структури (фонем, морфем, лексем) у різних мовних ситуаціях» [7, с. 41].

Пам'ятки Житомирщини досліджуваного періоду фіксують варіанти не лише прізвищевих назв, а й власних особових імен, патронімів, а також компонентну варіантність при ідентифікації тієї самої особи. Пор.: ім'я *Матфей* представлено в аналізованому матеріалі 18 варіантами: *Матфей (Матфий), Матви(и) (Матвѣй), Ма(и)*

ко (Мацко), Ма(т)я(ш), Матисъ (Маты(с), Матысь), Матей, Ма(с)ко, Матияшъ, Ма(т)ко, Машко (Маško), Матейчикъ, Матешъ, Ма(т)фе(и)ко, Ма(т)феець, Матю(ш)ко, Ма(х), Ма(х)но, Масієй / Масієу, перелік яких подаємо за частотою вживання від найпоширеніших до одиничних. Трапляється іменування тієї самої особи, у яких одночасно змінюються різні оніми: *Адама Влизаровича Во(л)чкєвича* (1588 ЖК 1, 316 зв.) / *Ада(м) Влизар Во(л)чкови(ч)* (1611 АЖГУ 341); *Андрєя Вгєєви(ча) Тишковича* (там само 72) / *А(н)дрєя Вгъя Ти(ш)кєвича* (там само 258); *Меле(х) Бара(н)* (1595 ЖК 4, 1, 9) / *Мелешко Баранови(ч)* (там само 12 зв.); *Семено(м) Дени(с)ко(м) Ма(т)вєє(в)скимъ* (1586 ЖК 1, 181) / *Симона Дениска Ма(т)фєєвє(ц)кого* (1584 АЖМУ 70) / *Шимона Дени(с)ка Ма(т)фєє(в)ско(г)о[о]* (1585 ЖК 1, 86 зв.).

Л. Р. Осташ у циклі статей «До питання про варіантність онімів» звертає увагу на «досить звичне явище» писемних пам'яток XV — XVII ст., яке важко помітити в лексикографічній праці, — *варіантність онімів* — та різні *чинники*, мовні, власне-антропонімії й соціальні, що його викликали. Дослідниця зазначає, що *паралельне вживання варіантів* в українській ономастиці дає «змогу простежити ще живий ланцюг творення оптимальних варіантів імен та ідентифікаційних засобів особи до моменту адміністративно-юридичного нормування» [5, с. 382].

В аналізованому антропоніміконі Житомирщини XVI — XVII ст. у дволексемних іменуваннях простолюдинів панівне місце посідають прізвищеві назви (далі — ПН) з патронімічним суфіксом **-ович (-евич)** — 19,6 % (пор.: в іменуванні вищих верств суспільства 71,7 % становить антропонімна формула «ім'я носія + ПН — відтопонімне означення на **-ск(ий)**, **-цк(ий)**, **-зк(ий)**»). Саме суфіксальний формант ПН **-ович (-евич)** виявляє найбільш широкі варіантні зв'язки, попарно чергуючись із суфіксами **ш**, **-енк(о)**, **-к(о)**, **-ен(я)**, **-ев-ск(ий)**:

-ович (-евич) / ш: «*зем'яне Я(ц)ко, а Ива(н), а Влицє(ц) Же(в)жико-вичи*» (1606 ЖК 4, 313) — *Я(ц)ка Жєвжика* (1630 ЖК 8, 682); *Ива(н) Пє(д)кєви(ч)* (1585 ЖК 1, 74) — *Ива(н) Пє(д)ко* (там само 75 зв.); *А(н)дрєя Пузыревича* (там само 39) — *А(н)дрєя Пузыря* (там само 35); *Ива(н) Сокурови(ч)* (1586 ЖК 1, 156) — *Ива(н) Соку(р)* (там само 156); *Ми(т)ко Хлбникови(ч)* (1595 ЖК 4, 1, 13) — *Ми(т)ко Хлбни(к)* (там само 13 зв.); *Ва(с)ка Шля(хо)вича* (1587 ЖК 1, 289 зв.) — *Ва(с)ка Шля-ха* (там само 246 зв.);

-ович (-евич) / -енк(о): *Ма(р)тинъ Исаевичъ* (1611 АЖГУ 88) — *Ма(р)тина Исаенъка* (там само 88); *Семена Ки(с)ляковича* (1587 ЖК 1, 254 зв.) — *Семена Ки(с)ляче(н)ка* (там само 260 зв.); *Данило Влисеєви(ч)* (1585 ЖК 1, 74) — *Данило Влисеєнъко* (там само 77 зв.); *Ма(к)сима При(с)тряловича* (1605 ЖК 4, 64) — *(Махима) Пристряле(н)ка* (там само 64); *А(н)дрея Хро(м)ковича* (1611 АЖГУ 195) — *А(н)дрею Хро(м)че(н)ку* (там само 200);

-ович / -к(о): *Василъя Дедовича* (1600 ЖК 4, 1, 92) — *Васи(л)ю Де(д)ку* (там само 92), пор. трилексемну антропонімну формулу цього самого денотата: *Васи(л)я Даниловича Дедовича* (1600 ЖК 4, 1, 91) — *Васи(л)я Даниловича Де(д)ка* (1586 ЖК 1, 201), а також: *Федо(р) Дедови(ч) Трипо(л)ски(у)* (1586 ЖК 1, 196) — *Федора Де(д)ка Трипо(л)ского* (там само 199);

-евич / -ен(я): *Ива(н)ця Кордышевича* (1618 ЖК 7, 923) — *Иванця // Кордышеня* (1618 АЮЗР 3, 1, 213–214);

-евич / -ев-ск(ий): па(н) *Миха(у)ло Мокшеви(ч)* (1586 ЖК 1, 188 зв.) — па(н) *Миха(у)ло Мокиє(в)ски(у)* (там само 233 зв.).

Менш продуктивне паралельне вживання варіантів ПН із суфіксом **-енк(о)**, який замінюється на **-ович (-евич)** (див. приклади вище), **-ич, ш:**

-енк(о) / -ич: *Степану Иле(н)ку* (1611 АЖГУ 200) — *Степана И(л)ича* (там само 195); «*Семена Сороче(н)ка, Ка(р)па Сороче(н)ка*» (1585 ЖК 1, 75 зв.) — «*Семе(н) а Ка(р)пъ Сорочичи*» (там само 74);

-енк(о) / ш: *Ивана Ве(р)гунє(н)ка* (1611 АЖГУ 86) — *Ивана Ве(р)гуна* (там само 93).

У житомирських актових книгах зазначеного періоду виявлено й потрійний суфіксальний варіантний ряд ПН із формантами **-енк(о) / -енок / -ович:** *Ва(с)ко Копыле(н)ко* (1585 ЖК 1, 74) — *Ва(с)ко Копылено(к)* (там само 75 зв.) — *Васи(л) Копылови(ч)* (там само 115 зв.).

Суфікс **-ич** у ПН варіює із суфіксами — **-енк(о)** (див. приклади вище), **ш, -ен(я):**

-ич / ш: *Шле(х)ну Вороничу* (1586 ЖК 1, 188 зв.) — *Шле(х)но Ворона* (там само 149 зв.); *Ла(в)рина Старушича* (1609 ДМВН 154) — *Лаврина Старухи* (1611 АЖГУ 291); *Ивашъку Ю(р)шичу* (1600 ЖК 4, 1, 72) — *Ивашку Ю(р)ши* (там само 88 зв.) / *тому Ю(р)ши* (там само);

-ич / -ен(я): *Клима Лу(т)чича* (1586 ЖК 1, 155 зв.) — *Клима Лу(т)чен#ти* (там само).

Пор. патроніми в багатолексемних іменуваннях: «пано(в) Трипо(л) ски(х), Дедичо(в) п-на Федора, п-на Гапона, п-на Ждана и п-на Федора» (1595 ЖК 4, 1, 8) — «пны Федоро(м), Гапоно(м), Ждано(м) и Федоро(м) моло(д)ши(м) Дедовичи Трипо(л)скими» (там само 53).

Формант **-ов** утворює варіантні ряди з **ш** та **-ов-ск(ий)**: Янъ *W(к)сако(в)* (1586 ЖК 1, 196 зв.) — Янъ *Wкса(к)* (там само 195 зв.), пор. трилексемне іменування цієї особи: Янъ *Ma(p)тинови(ч) W(к)сако(в)* (там само 197) — Яна *Ma(p)тиновича Wксака* (там само 196); *Ma(p)тина E(в)сюкового* (1647 ЖК 12, 80 зв.) — *Ma(p)тина E(в)сюко(в)ско(го)* (там само 80).

Менш типові варіантні ряди прізвищевих суфіксів **ш / -ск(ий)**, **-ев-ск(ий)** (**-ов-ск(ий)**): Яна *Калины* (1584 АЖМУ 119) — Яна *Кали(н)ско(г) [о]* (там само); *Ma(к)симови Воробєви во(и)тови* (1639 ЖК 4, 1, 190) — *Ma(к)сима Воробле(в)ско(го)* (там само 193 зв.), пор. іменування: *Хмеля* (1643 ЖК 10, 371) — Яна *Хмеле(в)ско(го)* (там само 373 зв.) / Яна *Хмело(в)ско(го)* (там само 374).

У досліджуваному матеріалі трапляються випадки нанизування патронімічних суфіксів, щоб передати батьківське іменування через покоління, яким також притаманна варіантність — **-ич** + **-енк(о) / -ич** + **-онок / -яч** + **-енк(о)**: *Ива(н)ко Ве(р)биче(н)ко* (1585 ЖК 1, 74) — *Ивана Ве(р)бичо(н)ка* (там само 75 зв.) — *Ива(ш)ко Веребьяченъко* (там само 77 зв.); пор.: *Ку(з)ма Бобруе(н)ко* (1586 ЖК 1, 182) — *Ку(з)ма Бобруєновичъ* (там само 181), очевидно, описка: *Бобруєнко* + **-ович** > *Бобруєнович*; у трилексемному іменуванні: *Бо(г)дана Ивашевича Бо(л)суна* (1630 ЖК 8, 684) — «*Пе(т)ра Свиридовича, Свирида, Ма(р)ка, Бо(г)дана Иваше(н)цевича, Се(н)ка Тари(л)чичъ Бо(л)суновъ*» (там само 682)

Крім розглянутих суфіксальних варіантів прізвищевих назв чоловічих дволексемних іменувань, пам'ятки Житомирщини XVI — XVII ст. фіксують й інші. Так, окрему групу становлять патронімічні назви, утворені від різних форм імені або імені-прізвиська батька названої особи: *Wме(л)яна Устьяновича* (1606 ЖК 4, 416 зв.) — *Wме(л)яна У(сти)новича* (там само 417); «земени(н) киевськи(и) *Данило Де(д)ковичъ*» (1600 ЖК 4, 1, 75) — «земенину киевському *Данилу Дедовичу*» (там само 90 зв.); *Ma(р)ка Горе(л)ковича* (1605 ЖК 4, 187) — *Ma(р)ко(м) Погоре(л)ковичомъ* (там само 191 зв.); *Семена Скорє(н)ка* (1647 ЖК 12, 25 зв.) — *Семена Скориєнъка* (там само 26).

Отже, розглянуті словотвірні варіанти прізвищевих назв дволексемних чоловічих іменувань Житомирщини XVI — XVII ст. дають змогу зробити **висновок** про те, що відсутність у цей період усталеної норми в ідентифікації призвела до появи паралельних варіантів в іменуванні однієї й тієї ж особи. Прізвищеві назви з патронімічними формантами характеризуються мінливістю, яка проявляється в наявності їх словотвірних варіантів. Найбільш широкі варіантні зв'язки притаманні для найпродуктивнішого в ідентифікації простолюдинів патронімічного форманта *-ович (-евич)*, що утворює паралельні варіанти з *ш*, *-енк(о)*, *-к(о)*, *-ен(я)*, *-ев-ск(ий)*. Дещо менша кількість паралельних уживань суфіксів *-енк(о)* // *-ович (-евич)*, *-ич*, *ш* та *-ич* // *-енк(о)*, *-ен(я)*, *ш*. **Перспективи подальшого дослідження** — вивчення особливостей словотвірних варіантів прізвищевих назв Житомирщини XVIII — XIX ст. до їх переходу в прізвища.

Список використаної літератури

1. Бірыла М. В. Беларуская антрапанімя: уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы / М. В. Бірыла. — Мінск : Навука і тэхніка, 1966. — 328 с. — ISBN 966–603–279–1.
2. Бучко А. Е. Фамилии Бойковщины в период их становления и в наши дни : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Анна Евгеньевна Бучко. — Ужгород, 1986. — 20 с.
3. Денисюк В. В. Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII–XVIII ст. : монографія. — К. : Міленіум, 2006. — 203 с.
4. Недилько О. Д. Антропонимия северной части Левобережной Украины (вторая половина XVII — первая половина XVIII вв.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Оксана Даниловна Недилько. — К., 1969. — 29 с.
5. Осташ Л. До питання про варіантність онімів. 2 / Любов Осташ // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. — Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер»», 2012. — Вип. 16. — С. 382–387.
6. Пахомова С. М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах [Текст] : монографія / Світлана Миколаївна Пахомова. — Вид. 2-ге, доп. і переробл. — Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. — 344 с. — ISBN 966–7400–05–5.
7. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. — М. : Наука, 1978. — 198 с. — ISBN 5–02–010–892–8.

8. Тарновецкая Л. А. Становление украинских фамилий Буковинского Поднестровья (на материале ревизских сказок первой половины XIX века) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Людмила Александровна Тарновецкая. — К., 1990. — 21 с.
9. Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII — початку XIX століття (з етимологічним словником) : монографія / Ірина Фаріон. — Львів : Літопис, 2001. — 371 с. — ISBN 966–7188–94–9.
10. Чучка П. П. Антропонимия Закарпаття : автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Павло Павлович Чучка. — К., 1970. — 42 с.

Список умовних скорочень джерел

АЖГУ — Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / підгот. до вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. — Житомир, 2002. — 390 с. — ISBN 966–655–023–7.

АЖМУ — Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / підгот. до вид. М. К. Бойчук. — К. : Наукова думка, 1965. — 192 с.

ДМВН — Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. [Текст] : зб. актових док. / АН УРСР, Ін-т мовознавств ім. О. О. Потебні ; підгот. до вид. В. В. Німчук та ін. ; ред. В. В. Німчук. — К. : Наукова думка, 1981. — 316 с. — ISBN 978–966–364–553–7.

ЖК 1 — Актова книга Житомирського гродського суду (1582–1588 рр.) // Збірник у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 1. — 367 с.

ЖК 4 — Актова книга Житомирського гродського суду (1605–1606 рр.) // Збірник у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 4. — 448 с.

ЖК 4, 1 — Актова книга Підкоморського суду Житомирського повіту Київського воєводства (1584–1644 рр.) // Збірник у ЦДІАК України: ф. 4, оп. 1, од. зб. 1. — 208 с.

ЖК 7 — Актова книга Житомирського гродського суду (1617–1618 рр.) // Збірник у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 7. — 1451 с.

ЖК 8 — Актова книга Житомирського гродського суду (1630 р.) // Збірник у ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 8. — 939 с.

Яшук Л. В.

кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры украинского языка
Житомирского государственного
университета имени Ивана Франко,
e-mail: lesjajashhuk@ukr.net

**ВАРИАНТНОСТЬ ФАМИЛЬНЫХ ПРОЗВАНИЙ ЖИТОМИРЩИНЫ
XVI–XVII вв.**

Резюме

В статье проанализированы суффиксальные варианты фамильных прозваний двулексемных мужских именованных Житомирщины XVI–XVII вв., описаны продуктивные и непродуктивные варианты ряды суффиксальных формантов.

Ключевые слова: фамильные прозвания, вариант, двулексемные именованья.

Yashchuk L.

Ph. D., Associate Professor
Department of Ukrainian Language
Zhytomyr State University named after I. Franko
e-mail: lesjajashhuk@ukr.net

**VARIABILITY OF SURNAME OF ZHYTOMYR REGION XVI–XVIII CEN-
TURIES**

Abstract

In the article derivational variants of twolexeme male family names of Zhytomyr region in XVI–XVIII centuries is reviewed. Analysis of its allowed to conclude that the absence in this period established norms led to the identification of parallel variants in naming of one person. Surnames of patronymic formants is characterized by grammatical variability, which manifests itself in the availability of structural word choices. The most widely variant connections is characteristic for patronymic formant **-ovych (-evych)**. This patronymic formant forms parallel variants of **u**, **-enk(o)**, **-k(o)**, **-en(ia)**, **-ev-sk(iy)**. There is smaller number of parallel using of suffixes **-enk(o) // -ovych (-evych)**, **-ych**, **u** and **-ych // -enk(o)**, **-en(ia)**, **u**.

Key words: surnames, variant, twolexeme naming.